

Przesłano: 09-08-2023

Zaakceptowano do druku: 27-11-2023

PROBLEMATYKA REFORMY ROLNEJ I STRUKTURY AGRARNEJ W POLSKIM ROLNICTWIE OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstrakt: Podstawowym celem opracowania było przedstawienie zakresu przeprowadzenia reformy rolnej i instytucji odpowiedzialnych za jej przeprowadzenie. Właściwość ta obejmowała Główny Urząd Ziemi i Państwowy Bank Rolny. Rezultaty reformy rolnej zobrazowano w postaci tabelarycznej, obejmującej dwa etapy kształtowania ustroju rolnego. W wyniku procesu parcelacji majątków i wyłaniania nowych rodzajów gospodarstw rolnych, przedstawiono ukształtowaną strukturę agrarną. Zobrazowano ją w układzie województw i w ujęciu czterech regionów. Ponadto wskazano na występowanie różnicowań na obszarach będących pod różnymi zaborami. W badaniach bazowano głównie na regulacjach prawnych typu ustawy i na danych pochodzących z roczników statystycznych.

Słowa kluczowe: reforma rolna, Główny Urząd Ziemi, Państwowy Bank Rolny, struktura agrarna, ustrój rolny

JEL: Q10, Y20

PROBLEMS OF AGRICULTURAL REFORM AND AGRARIAN STRUCTURE IN POLISH AGRICULTURE IN THE INTERWAR PERIOD

prof. zw. dr hab. Bogdan M. Wawrzyniak¹

Abstract: The main objective of the study was to present the scope of the agricultural reform and the institutions responsible for its implementation. This jurisdiction included the Central Land Office and the State Agricultural Bank. The results of the agricultural reform are presented in tabular form, covering two stages of shaping the agricultural system. As a result of the process of parcelling out estates and the emergence of new types of farms, the shaped agrarian structure is presented. The agrarian structure was depicted in terms of voivodships and four regions. In addition, the presence of differences in areas under different partitions was indicated. The research was based mainly on legal regulations such as statutes and data from statistical yearbooks.

¹ Emerytowany profesor Politechniki Bydgoskiej im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich (Bydgoszcz University of Technology) | ORCID: 0000-0002-5137-0509 | e-mail: bogdan.waw59@interia.pl

Keywords: agricultural reform, Central Land Office, State Agricultural Bank, agrarian structure, agricultural system

JEL Classification: Q10, Y20

1. Wstęp

Kształtowanie ustroju rolnego w okresie międzywojennym stanowi ciekawy przykład łączenia polityki rolnej ukształtowanej pod różnymi zaborami. Dotyczyło to zwłaszcza prawodawstwa rolnego związanego z kwestiami własności ziemi, spadkobrania i dziedziczenia gospodarstw, podziału gospodarstw rolnych, kosztów usamodzielnienia rolników czy sposobów budowania struktur rolnych.

Duże znaczenie dla kształtowania ustroju rolnego miał termin i sposób przeprowadzenia uwłaszczenia chłopów, których następstwa występują do dnia dzisiejszego w polskim rolnictwie. Odzwierciedlenie tego procesu znajdujemy przy porównywaniu struktury agrarnej między tzw. ścianą wschodnią a zachodnią. Również dane statystyczne wskazują na występujące różnice w produktywności rolnictwa między regionami.

Dominujące znaczenie dla przyjętego postępowania po uzyskaniu niepodległości w 1918 r. miało przyjęcie ustawy o reformie rolnej, która była w znacznej mierze projekcją polityczną partii a nie środowiska rolniczego, które poprzez hasła nadania ziemi rolnikom dążyły do zdobycia władzy w kraju. Ugrupowania polityczne szermując hasłami przedstawiały na arenie parlamentarnej swoje stanowiska w sprawie kwestii rolnej, które między sobą w zasadzie nie różniły się żadnymi szczegółami. Świadomość występowania regionalizmów miała wpływ na reformowanie rolnictwa i przyjętych kierunków zmian agrarnych.

Celem opracowania było przypomnienie procesów zachodzących ponad wiek temu, które w sposób porównawczy można odnosić do sytuacji współczesnej. W szczególności zwrócono uwagę na wspomniane ustawy o reformie rolnej i odpowiedzialne za jej przeprowadzenie urzędy ziemskie i banki rolne oraz jak została ukształtowana struktura agrarna na obszarze będących niegdyś pod różnymi zaborami. W opracowaniu bazowano głównie na regulacjach prawnych w postaci ustaw i na danych statystycznych zawartych w rocznikach statystycznych.

2. Proces uwłaszczenia chłopów pod zaborami

Charakterystyki struktury agrarnej należy szukać w początkach XIX w. Uwłaszczenie w ujęciu ekonomicznym to stopniowy proces przechodzenia od stosunków feudalnych do stosunków kapitalistycznych w rolnictwie, poprzez parcelację

dużej własności ziemskiej i nadania praw własności chłopom dotychczas pracującym u pana w roli poddanych. Według Śreniowskiego (1955) przez uwłaszczenie rozumie się proces wychodzenia z ram formacji feudalnej oraz kształtowanie nowej kapitalistycznej struktury agrarnej. Dzięki temu chłop zdobywał ziemię na własność, uzyskiwał prawo do wolnego nią obrotu (kupna i sprzedaży) i jednocześnie zaczynał produkować towary na rynek, a nie jak dawniej wyłącznie dla pana (Śreniowski, 1955).

Jeśli zwrócimy uwagę, że uwłaszczenie chłopów w zaborze pruskim rozpoczęło się w 1807 r. i trwało w sposób usystematyzowany przez 70 lat, to w zaborze austriackim edykt ukazał się dopiero w 1848 r. a w rosyjskim 1863 r. Oba ostatnie akty miały charakter jednorazowy, co wprowadzało duże tempo w procesie regulacyjnym.

Cechą charakterystyczną pruskiej drogi kształtowania nowych stosunków agrarnych było wydawanie kolejnych, nowych edyktów (1811, 1825, 1821, 1948), które oznaczały nowy rodzaj walki klasowej na wsi. Właściciele gospodarstw folwarcznych dążyli do separacji gruntów własnych od tych chłopskich, poprzez przenoszenie ich poza obręb cennych obszarów dworskich. Z uwagi na fakt, że za część utraconych gruntów właściciele folwarków otrzymywali rekompensaty, w związku z tym zaczęto budować nowoczesne na owe czasy obiekty gospodarcze (stajnie, obory, owczarnie, stodoły, itp.), a także młyny, mleczarnie, kaszarnie i tego typu obiekty. W ten sposób powstały silne jednostki gospodarcze i ekonomiczne, które znalazły rynek zbytu w szybko rozwijających się terenach środkowych Niemiec (Śreniowski, 1955).

W zaborze austriackim ukazały się tzw. reskrypty, który to proces należy łączyć z Wiosną Ludów. Proces uwłaszczeniowy obejmował wszystkie warstwy chłopów bez względu na wielkość posiadanego przez nich gospodarstwa rolnego. Negatywnym przejawem tego aktu prawnego było, że pomijał bezrolnych mieszkańców wsi. Z uwłaszczenia wyłączono także grunty będące w czasowej dzierżawie chłopskiej. Zniesiono wszelkie dzierżawy gruntowe wynikające z poddaństwa (pańszczyzny, daniny, czynsze) w zamian za planowane odszkodowania dla właścicieli ziemskich. Wyliczoną kwotę odszkodowania dzielono na trzy. Jedną część należności miały wypłacić obszarnicy, kolejne rząd wiedeński i rząd krajowy w Galicji. W 1849 roku przystąpiono do tworzenia funduszu opartego na dodatkowych podatkach nałożonych na ludność (Zarys historii..., 1964).

Z kolei w zaborze rosyjskim wydanie w 1864 r. tzw. ukazu cara Aleksandra II dotyczącego uwłaszczenia chłopów, należy łączyć z powstaniem styczniowym (1863). Aktem prawnym nadano chłopom na własność ziemię, którą dotychczas użytkowali, co obejmowało zarówno zabudowania wraz z inwentarzem (Staniewicz, 1928).

Oceniano, że w zaborze rosyjskim przeprowadzony proces uwłaszczeniowy był korzystny dla chłopów, bowiem otrzymali oni na własność użytkowane grunty, zaś wszelkie powinności pańszczyźniane zostały zlikwidowane. Natomiast niejasno została sprecyzowana sprawa serwitutów (uprawnienia chłopów do korzystania z dworskich łąk i pastwisk), która potem stała się przedmiotem sporu między wsią a dworem.

Tak więc do niepodległej Polski wchodzili rolnicy dysponujący zróżnicowanymi aktami nadania ziemi, obciążeni finansowo z tytułu spłaty należności, przy czym byli właścicielami gospodarstwa o zróżnicowanej powierzchni. A ponadto wyrosli na gruncie innej kultury rolnej, o różnym stopniu powiązania z rynkiem rolnym. Dylematy te miały rozstrzygać ustawy o reformie rolnej. Warto dodać, że regulacje prawne związane z kształtowaniem ustroju rolnego miały duży ciężar gatunkowy, dotyczyły bowiem ponad 70% społeczeństwa polskiego.

3. Właściwości ustaw o reformie rolnej

W okresie międzywojennym ukazały się dwie ustawy o reformie rolnej. Oficjalny akt prawny regulujący przebudowę ustroju rolnego zapoczątkowany został uchwałą powziętą przez Sejm Ustawodawczy w 1919 r. w „przedmiocie zasad reformy rolnej”. Uchwała przewidywała sprzedaż ziemi należącej do ziemiaństwa na rzecz biedoty wiejskiej. Jednocześnie przewidziano zachowanie stosunkowo wysokich areałów użytków rolnych gospodarstw obszarowo dużych, wynoszących średnio około 180 ha dla obszaru całego kraju, w tym nawet 400 ha dla terenów byłego zboru pruskiego. Uchwała nie ukazała się nigdy w dzienniku ustaw i stąd nie nabrała cech dokumentu państwowego.

Właściwy akt prawny o wykonaniu reformy rolnej ukazał się w 1920 r. Wymieniona ustawa składała się w zasadzie z czterech części zawierających następujące postanowienia (Ustawa, 1920):

- utworzenie zapasu ziemi przeznaczonej na cele reformy rolnej,
- przymusowy wykup dóbr prywatnych i o cenie wykupu,
- parcelacja,
- tymczasowych środków potrzebnych na finansowanie reformy rolnej.

Do głównych postanowień regulujących zasady przeprowadzania reformy rolnej należało:

- odpłatność dla właścicieli gruntów parcelowanych w wysokości 50% ceny szacunkowej gruntów,
- stworzenia długoterminowego kredytu amortyzacyjnego na zakup ziemi (do 75% szacunku parceli),
- przeznaczenie 80% zapasu ziemi dla bezrolnych i małorolnych, a 20% na powiększenie gospodarstw do 45 ha,

- zapowiedź utworzenia funduszu na bezpłatne wyposażenie w ziemię inwalidów i zasłużonych żołnierzy frontowych.

Rezultaty tak ustalonych regulacji obrazuje tabela 1.

Tabela 1

Liczba i areał rozparcelowanych majątków ziemskich na cele reformy rolnej

Rok	Liczba rozparcelowanych majątków				Obszar rozparcelowanych majątków (w ha)			
	Ogółem	Przez urzędy ziemskie	Przez instytucje upoważnione	Przez osoby prywatne	Ogółem	Przez urzędy ziemskie	Przez instytucje upoważnione	Przez osoby prywatne
1919	25	25			6426	6426		
1920	92	42	50		19174	10738	8436	
1921	1359	385	271	705	170721	70377	52545	47799
1922	1723	265	286	1172	154714	48619	60527	45568
1923	1908	572	286	1050	142658	47131	50732	44795
Razem	5107	1289	893	2927	493693	183291	172240	138162

Źródło: Rocznik Statystyczny 1924, GUS, Warszawa 1925.

Chcąc ocenić rozmiar przeprowadzonej reformy rolnej w latach 1919-1923 należy odnieść ją w stosunku do istniejącej liczby gospodarstw rolnych i powierzchni pozostającej w dyspozycji rolnictwa. Według pierwszego spisu powszechnego z 1921 r., zanotowano 8 260,8 tys. gospodarstw rolnych, w tym 1 108,7 tys. (34,0%) gospodarstw do 2 ha, 1 001,8 tys. (30,7%) o powierzchni od 2-5 ha, 1 44,9 tys. (32,0%) o powierzchni od 5-20 ha, 87,6 tys. (2,7%) o powierzchni od 20-100 ha oraz 17,8 tys. (0,6%) o powierzchni powyżej 100 ha.

W użytkowaniu rolników pozostawało 37 661,3 tys. ha, w tym 18 307,8 tys. ha gruntów rolnych. W okresie międzywojennym przyjęto zaliczać do majątków ziemskich gospodarstwa liczące ponad 50 ha. Posługując się tymi kryteriami majątków ziemskich było 20 667, w tym 19 454 majątków własności prywatnej, 1070 majątków własności kościelnej oraz 143 majątków własności publicznej.

Odnosząc zatem uzyskane rezultaty reformy rolnej w latach 1919-1923 w postaci liczby rozparcelowanych majątków ziemskich na poziomie 5107 jednostek, uzyskamy wynik 24,7% w stosunku do wszystkich majątków ziemskich. Natomiast obszar rozparcelowanych majątków na poziomie 493,7 tys. ha w stosunku do ogólnej powierzchni pozostającej w użytkowaniu rolników co stanowi zaledwie 1,3%.

W wyniku reformy rolnej utworzono 77578 gospodarstw rolnych i działek, w tym 24 190 gospodarstw samodzielnych, 47 002 uzupełniających obszar gospodarstw rolnych, 5673 działek rzemieślniczych i robotniczych oraz 713 kolonii specjalnych.

4. Reforma rolna z 1925 r.

Wobec istotnych braków proceduralnych i finansowych w 1925 r. przyjęto kolejną ustawę o wykonaniu reformy rolnej. W myśl tej ustawy, jej wykonanie miało zapewnić (Ustawa, 1925):

- wprowadzenie stałego rocznego kontyngentu ziemi podlegającej obowiązkowi parcelacji (200 tys. ha rocznie),
- uproszczenie w dziedzinie przyjmowania ziemi na parcelację przy przymusowym wykupie,
- wprowadzenie szczegółowych przepisów regulujących losy dzierżawców oraz służby folwarcznej, tracących warsztaty lub pracę na skutek parcelacji,
- wprowadzenie życiowych i realnych podstaw szacowania majątków, zarówno przy parcelacji rządowej, jaki prywatnej.

Ustawa z 1925 r. przewidywała, że ustrój rolny oparty będzie na silnych, zdrowych i zdolnych do wydajnej produkcji gospodarstw rolnych, stanowiących prywatną własność ich posiadaczy. Przeprowadzenie nowego ustroju rolnego obejmowało:

- tworzenie nowych samodzielnych gospodarstw rolnych,
- powiększenie istniejących karłowatych gospodarstw do rozmiarów samodzielnych jednostek gospodarczych,
- tworzenie gospodarstw drobnych z myślą o produkcji ogrodniczo-warzywnej,
- tworzenie kolonii i ogródków robotniczych, urzędniczych, itp., w pobliżu miast i ośrodków przemysłowych,
- zabezpieczenie odpowiednich terenów dla szkół rolniczych i ognisk kultury rolniczej i ogrodniczej.

Jednostką odpowiedzialną za wykonanie reformy rolnej i za gospodarowanie funduszem państwowym i przeprowadzanie parcelacji majątków i podziału gruntów odpowiedzialny był Główny Urząd Ziemi i Państwowy Bank Rolny. Przebieg reformy rolnej w latach 1935-1939 przedstawia tabela 2.

W ujęciu statystycznym pogrupowano województwa na cztery regiony, w tym region centralny, wschodni, zachodni i południowy. Do regionu centralnego zaliczono następujące województwa: warszawskie, łódzkie, kieleckie i lubelskie. Do grupy województw wschodnich zaliczono województwa: białostockie, wileńskie, nowogrodzkie, poleskie i wołyńskie. Grupa zachodnia obejmowała województwa: poznańskie, pomorskie i śląskie. I grupa południowa obejmowała następujące województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie.

Tabela 2

Działki utworzone w wyniku parcelacji na cele reformy rolnej

Rok	Ogółem	Kolonie samodzielne	Parcele dodatkowe	Ośrodki i kolonie specjalne	Inne parcele
Liczba działek (w tys.)					
1935	24,5	4,8	16,1	0,2	3,4
1936	28,5	5,9	18,1	0,2	4,3
1937	37,7	7,7	26	0,2	3,8
1938	37,7	8,0	26,6	0,3	2,8
1919-1938	734,1	153,6	503,0	3,9	73,6
1919-1937	696,4	145,6	476,4	3,6	70,8
Centralne	219,6	56,2	124,9	1,6	36,9
Wschodnie	200,0	47,0	146,5	0,5	6,0
Zachodnie	66,3	16,4	30	0,7	19,2
Południowe	210,5	26,0	175	0,8	8,7
Powierzchnia (w tys. ha)					
1935	79,8	41,8	28,4	4,0	3,1
1936	96,5	50,5	33,8	5,3	3,8
1937	113,1	60,3	42,3	4,4	3,5
1938	119,2	64,9	45,8	3,4	2,8
1919-1938	2654,8	1431,9	1004,3	89,7	57,8
1919-1937	2835,6	1366,9	958,5	86,3	55,0
Centralne	827,9	467,8	285,5	25,6	26,9
Wschodnie	977,8	575,7	367,0	14,4	4,6
Zachodnie	347,3	198,8	81,6	29,9	17,9
Południowe	382,6	124,6	224,3	16,4	5,6

Źródło: Rocznik statystyczny 1939, GUS, Warszawa 1939.

Według danych statystycznych w latach 1919-1938 w wyniku parcelacji na cele reformy rolnej utworzono 734,1 tys. działek, w tym 153,6 tys. samodzielnych gospodarstw rolnych, 503,0 tys. działek przeznaczono na powiększenie istniejących gospodarstw rolnych i 3,1 tys. na inne cele. Najwięcej samodzielnych gospodarstw rolnych utworzono w regionie wschodnim (575,7 tys.) oraz centralnym (467,8 tys.). Reforma rolna objęła 2 654,8 tys. ha, co w porównaniu do istniejącej powierzchni stanowiło 7,0%.

5. Główny Urząd Ziemiański

Równoległe z procesem kształtowania ustroju rolnego w 1919 r. powołano urzędy ziemskie. Zadaniem urzędów ziemskich było przeprowadzenie i utrwalenie nowego ustroju rolnego w myśl zasad uchwały Sejmu z 1919 r. na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Na czele urzędów ziemskich stał Główny Urząd Ziemiański, który sprawował kierownictwo i nadzór we wszystkich sprawach dotyczących ustroju rolnego (Ustawa, 1919).

W szczególności do zakresu działania Głównego Urzędu Ziemiańskiego należało (Ustawa, 1920):

- przygotowywanie projektów ustaw w przedmiocie przebudowy i regulacji ustroju rolnego,
- wykonywanie ustaw dotyczących tej przebudowy, w tym zapewnienie potrzebnej do państwowej parcelacji i kolonizacji ilości ziemi, jej rozparcelowanie i skolonizowanie,
- regulowanie spraw, dotyczących ustroju gospodarstw rolnych, w tym scalania gruntów, układu służebności, podziału gruntów wspólnych,
- regulowanie obrotu ziemią,
- organizacja urzędów ziemskich oraz powoływanie komisji ziemskich,
- inne sprawy związane z przebudową ustroju rolnego i przekazane Głównemu Urzędowi Ziemiańskiemu przez właściwe ustawy lub rozporządzenia.

a. Przymusowy wykup gruntów

Urzędy ziemskie zostały zobowiązane do przymusowego wykupu gruntów:

- majątków ziemskich,
- dóbr parcelowanych samowolnie, bez zezwolenia właściwych organów państwowych,
- majątków nabytych w okresie po 1 sierpnia 1914 r. i przed 14 września 1919 r., przez osoby, dla których rolnictwo nie było albo nie stało się zajęciem zawodowym,
- dóbr, które w ciągu ostatnich 5 lat zmieniały więcej niż dwukrotnie właściciela,
- majątków ziemskich nabytych w czasie wojny z zysków lichwiarskich,
- majątków, których właściciele od czasu istnienia b. Komisji Kolonizacyjnej sprzedali ziemię państwu zaborczym na parcelację,
- majątków ziemskich, znajdujących się w sferze oddziaływania interesów mieszkaniowych miast.

Przymusowemu wykupowi podlegały:

- nadwyżki gruntu ponad 60 ha obszaru w majątkach położonych w okręgach przemysłowych i podmiejskich,
- nadwyżki ponad 400 ha ogólnego obszaru w majątkach położonych na terenie b. zaboru pruskiego,

- nadwyżki ponad 180 ha ogólnego obszaru w majątkach położonych na pozostałym obszarze kraju.

b. Główna Komisja Ziemska

Przy Głównym Urzędzie Ziemskim powołano Główną Komisję Ziemską, do kompetencji której należało:

- orzecznictwo w sprawach przekazywanych jej przez ustawy i rozporządzenia lub oddanych do jej rozpoznania przez prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego,
- opiniowanie w sprawach wymagających jej opinii w świetle ustaw i rozporządzeń lub na żądanie prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego,
- rozstrzyganie drugiej i ostatniej instancji odwołań wniesionych od orzeczeń okręgowej komisji ziemskiej przez strony lub przez prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego.

c. Wojewódzkie i powiatowe urzędy ziemskie

Władzami wykonawczymi w sprawach reformy rolnej były okręgowe urzędy ziemskie, które obejmowały swoim działaniem województwa. Do zakresu działania okręgowego urzędu ziemskiego należało:

- regulowanie obrotu ziemią, a w szczególności parcelacji prywatnej zgodnie z ustawami i rozporządzeniami,
- wydawanie zarządzeń w sprawie państwowej parcelacji, osadnictwa, komasacji, układu służebności,
- popieranie melioracji związanych z czynnościami należącymi do zakresu działania urzędów ziemskich,
- wykonanie czynności dotyczących tworzenia rezerwy ziemi potrzebnej do przebudowy ustroju rolnego,
- wykonywanie prawomocnych uchwał, względnie orzeczeń głównej i okręgowej komisji ziemskiej.

Przy okręgowych urzędach ziemskich powołane były okręgowe komisje ziemskie, do ich zakresu działania, jako pierwszej instancji, należało:

- rozstrzyganie wszelkich spraw spornych, wynikających z postępowania regulacyjnego przy scalaniu i zamianie gruntów, likwidacji serwitutów oraz podziału i regulacji wspólnot,
- orzekanie w sprawach przymusowego wykupu majątków ziemskich, przeznaczonych na parcelację i przeprowadzenie oszacowania tych majątków według obowiązujących przepisów prawnych,
- wyrażanie opinii w sprawach, w których właściwe ustawy i rozporządzenia wymagają takiej opinii.

W miarę potrzeby były tworzone – na podstawie zarządzeń prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego – powiatowe urzędy ziemskie. Kompetencje terytorialne powiatowego urzędu ziemskiego mogły być rozciągnięte na jeden lub więcej powiatów. W powiatach pozbawionych urzędów ziemskich czynności spełniali urzędnicy oddelegowani na stałe lub czasowo przez okręgowe urzędy ziemskie.

W sprawach związanych z przeprowadzaniem reformy rolnej na terenie poszczególnych gmin, powoływano gminne komisje ziemskie, które stanowiły ciało doradcze. Komisje złożone były z przedstawicieli rad gminnych, wybranych w liczbie 5-7 osób, znających stosunki panujące w danej gminie względnie wsi.

6. Państwowy Bank Rolny

Dekretem Naczelnika Państwa z 1919 r. utworzony został Polski Państwowy Bank Rolny (Dekret, 1919). Bank Rolny miał osobowość prawną i pozostawał pod zwierzchnictwem Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych. Ustawą z 1921 r. w miejsce Polskiego Państwowego Banku Ziemi utworzono Państwowy Bank Rolny. Bezpośredni nadzór nad Państwowym Bankiem Rolnym sprawował prezes Głównego Urzędu Ziemskiego (Ustawa, 1921).

Zadaniem Państwowego Banku Rolnego było popieranie i prowadzenie parcelacji, osadnictwa i regulacji rolnych, popieranie rozwoju rolnictwa i współdziałanie w organizacji kredytu rolniczego, administrowanie funduszami przeznaczonymi na cele reformy rolnej.

Bank był odpowiedzialny za utworzenie funduszu państwowego związanego z reformą rolną. Kapitał zakładowy Państwowego Banku Rolnego powstał z bezprocentowych niewycofanych dotacji Skarbu Państwa i wynosił 130 mln złotych. Kapitał zakładowy Banku mógł być powiększany na mocy uchwały Rady Ministrów.

Główne zadanie Polskiego Państwowego Banku Rolnego polegało na udzielaniu kredytów długoterminowych, amortyzacyjnych i niewypowiedzianych. Bank rolny udzielał pożyczek na:

- pożyczki przejściowe na parcelację i kolonizację dóbr ziemskich oraz na wykonywanie melioracji,
- tworzenie i działalność organizacji parcelacyjnych, kolonizacyjnych i melioracyjnych,
- nabywanie gruntów na parcelację i kolonizację oraz przejmowanie posiadłości ziemskich od niewypłacalnych dłużników,
- inne cele operacyjne i czynności niezbędne dla osiągnięcia celów przebudowy ustroju rolnego.

Ponadto bank udzielał kredytu na kupno ziem. Z kredytu na kupno ziemi mogli korzystać:

- bezrolni, zatrudnieni głównie w rolnictwie i obeznani z prowadzeniem gospodarstwa rolnego,
- właściciele drobnych gospodarstw rolnych,
- zrzeszenia jednostek produkcyjnych.

7. Struktura agrarna według danych z 1931 r.

W okresie międzywojennym przeprowadzono dwa spisy powszechne w 1921 i 1931 r. Daleko idące przygotowania do przeprowadzenia trzeciego spisu powszechnego w 1941 r. ze zrozumiałych względów nie doszły do skutku.

Analiza wyników spisu powszechnego z 1931 r. pozwala na stwierdzenie, że utrzymała się liczba gospodarstw rolnych w stosunku do rezultatów uzyskanych przed 10 latami. Odnotowano zatem tylko nieduże zmiany w zakresie gospodarstw rolnych liczących sobie ponad 50 ha, ponieważ niektóre gospodarstwa wielkoobszarowe uległy parcelacji, co zostanie przedstawione przy analizie wielkiej własności ziemskiej.

Tabela 3

Liczba gospodarstw rolnych w 1931 r. (w tys.)

Województwo	Ogółem	Do 2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-50 ha	Powyżej 50 ha	O nieznanym obszarze
Warszawskie	234,2	26,3	70,6	78,4	26,0	16,0	1,7	15,2
Łódzkie	203,8	38,6	78,3	60,8	11,8	3,5	0,7	10,1
Kieleckie	241,4	45,0	108,6	62,8	7,5	1,7	0,5	15,3
Lubelskie	262,0	44,5	102,4	74,7	14,5	4,7	0,6	20,6
Białostockie	150,0	11,3	43,3	54,4	19,8	11,9	0,7	8,6
Wileńskie	170,0	13,7	52,3	49,8	14,7	12,1	1,4	26,3
Nowogrodzkie	162,4	17,6	63,0	49,2	12,1	7,9	0,9	11,7
Poleskie	169,0	22,0	58,2	47,6	14,8	10,7	0,7	15,0
Wołyńskie	304,5	44,1	129,5	83,4	16,3	6,7	0,5	24,0
Poznańskie	130,7	14,5	29,8	39,3	22,2	19,4	2,3	3,2
Pomorskie	101,0	9,6	20,3	27,8	17,8	18,9	3,0	3,6
Śląskie	21,0	4,7	7,6	5,3	1,3	0,8	0,1	1,2
Krakowskie	240,7	92,5	99,9	27,7	3,7	1,1	0,3	15,5
Lwowskie	367,4	150,9	139,1	34,1	3,8	1,1	0,6	37,8
Stanisławowskie	210,2	122	52,6	11,3	1,6	0,8	0,3	21,6
Tarnopolskie	227,4	89,8	80,6	22,1	3,0	0,9	0,4	30,6
Razem	3196,0	747,1	1136,1	728,7	190,9	118,2	14,7	260,3
(%)	100,0	25,5	38,7	24,8	6,5	4,0	0,5	

Źródło: Rocznik Statystyczny 1939, GUS, Warszawa.

Najkorzystniejszą strukturę agrarną miał region określany jako zachodni, obejmujący tereny woj. poznańskiego, pomorskiego i śląskiego. Stanowiły one jednocześnie ziemie byłego zaboru pruskiego. Udział procentowy gospodarstw do 2 ha wynosił 15,0% wobec 25,5% dla całego kraju. Również w dwóch kolejnych przedziałach obszarowych udział liczby gospodarstw rolnych był korzystny dla omawianego regionu – w przedziale 2-5 ha wynosił 17,5% wobec 38,7% dla kraju oraz odpowiednio 28,7% i 24,8% dla przedziału 5-10 ha. Ciekawe wyniki otrzymujemy, jeśli spojrzymy na gospodarstwa rolne o powierzchni 50 ha i więcej. Omawiany region skupiał 5,4 tys. ha ziem wobec 14,7 tys. ha w skali kraju, co stanowiło 36,7%. Natomiast ogólna powierzchnia zajmowana przez gospodarstwa rolne regionu zachodniego wynosiła tylko 12,4% (tabela 3).

Natomiast największy odsetek gospodarstw bardzo małych (do 2 ha) i małych (2-5 ha) występował na obszarze zwanym dawniej Galicją, obejmujący region południowy. W woj. krakowskim gospodarstwa rolne stanowiły odpowiednio 41,1% i 44,4%, w woj. lwowskim 45,8% i 42,2%, w woj. stanisławowskim – 64,8% i 27,9%, w woj. tarnopolskim – 45,6% i 41,0%.

Na drugim biegunie mamy gospodarstwa powyżej 50 ha, które obejmowały w sumie 1,6 tys. ha, co stanowiło 10,9% w regionie w porównaniu do 20,7% powierzchni zajmowanej przez te gospodarstwa w skali kraju.

Pośrednie wyniki struktury agrarnej – mieszczące się między dwoma skrajnymi regionami - otrzymujemy dla regionu centralnego i wschodniego. W regionie centralnym obejmującym województwa warszawskie, łódzkie, kieleckie i lubelskie gospodarstwa bardzo małe do 2 ha stanowiły 17,5% i gospodarstwa małe 2-5 ha – 40,7%. Gospodarstwa powyżej 50 ha obejmowały obszar 3,5 tys. ha, co stanowiło 23,8% w skali kraju, zaś całkowita powierzchnia zajmowana przez gospodarstw regionu stanowiła 27,5%.

Z kolei w regionie wschodnim obejmującym województwa białostockie, wileńskie, nowogródzkie i wołyńskie, charakterystyka gospodarstw bardzo małych i małych była odpowiednio -11,8% i 38,5%. Gospodarstwa powyżej 50 ha obejmowały obszar 4,2 tys. ha, co stanowiło 28,5% w skali kraju, wobec 39,4% powierzchni zajmowanej przez gospodarstwa rolne. Region centralny i wschodni możemy zaliczyć do terenów b. zaboru rosyjskiego (Kongresówka).

W analizie struktury agrarnej celowo skupiono uwagę na problemie występowanie kwestii karłowości czy małorolności w rolnictwie okresu przedwojennego. Dominująca pozycja gospodarstw bardzo mały i małych, stanowiła o tzw. głódzie ziemi, co oznaczało jednocześnie kiepską egzystencję rodzin wiejskich. Problematyka ta znalazła odzwierciedlenie nie tylko w literaturze naukowej, ale także w beletryście.

8. Wielka własność rolna

W okresie międzywojennym – co już zaznaczono przedtem – wyodrębniono kategorię badawczą w postaci wielkiej własności rolnej, która obejmowała gospodarstwa powyżej 50 ha. O wielkiej własności rolnej zachowało się stosunkowo dużo materiałów statystycznych i opracowań naukowych. Gospodarstwa powyżej 50 ha traktowano jako jednostki towarowe, zdolne do zaspokojenia potrzeb żywnościowych miast, a także zapewnienie eksportu żywności. Stanowiła też źródło, z którego czerpano zapasy ziemi do przeprowadzania parcelacji i osadnictwa rolniczego.

Tabela 4

Wielka własność rolna według danych z 1921 r.

Charakterystyka	Własność prywatna	Własność kościelna	Własność publiczna
Liczba majątków	19454	1070	143
Powierzchnia ogólna (w tys. ha)	10498,1	229,3	132,5
Grunty rolne (w tys. ha)	3844,5	99,7	31,6
Łąki (w tys. ha)	952,3	19,8	6,5
Pastwiska (w tys. ha)	475,4	11,7	4,1
Sady, ogrody, parki (w tys. ha)	89,2	1,9	0,6

Źródło: Rocznik Statystyczny 1924, GUS, Warszawa 1925.

Pod względem posiadanej liczby majątków ziemskich i powierzchni użytków rolnych, dominującą pozycję miała wielka własność prywatna – odpowiednio 94,1% i 95,0%. Dużą pozycję reprezentowała własność kościelna. Udział w liczbie majątków ziemskich wynosił 5,2% i powierzchni ogólnej – 2,1%. Skromna była własność publiczna należąca głównie do skarbu państwa (tabela 4).

9. Uwagi końcowe

Przebudowa ustroju rolnego stanowiła centralne zagadnienie polityki rolnej kraju, jak również była przedmiotem zainteresowania partii politycznych i organizacji samorządowych. W oparciu o hasła artykułowane przez poszczególne ugrupowania polityczne starano się pozyskać wyborców do akceptacji programów wyborczych i zdobycia władzy. Jednak decydujące znaczenie miał Sejm, który przez ustawy i rozporządzenia wykonawcze ustanowił sposób realizacji reformy rolnej.

Głównym celem reformy rolnej w pierwszym okresie było rozwiązanie problemów społecznych na wsi przez poprawę struktury obszarowej gospodarstw, dzięki zwiększeniu liczby i udziału gospodarstw rodzinnych kosztem gospodarstw wielkoobszarowych (Ziętara, 2015).

W okresie międzywojennym reformy były przeprowadzane drogą ewolucyjną z respektowaniem prawa własności. Ziemia z gospodarstw wielkoobszarowych na cele reformy była przejmowana z uwzględnieniem odszkodowania, przy pozostawieniu właścicielom zabudowań i określonej w ustawie powierzchni.

LITERATURA

1. Dekret z dnia 5 lutego 1919 r. w przedmiocie statutu Polskiego Państwowego Banku Rolnego.
2. Staniewicz, W. (1928). *O program agrarny w Polsce i jego wykonanie*. Warszawa: PINGW.
3. Śreniowski, S. (1955). *Uwłaszczenie chłopów w Polsce*. Warszawa: PAN.
4. Ustawa z dnia 22 lipca 1919 r. w przedmiocie utworzenia Głównego Urzędu Ziemskiego.
5. Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej.
6. Ustawa z dnia 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich.
7. Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej.
8. Ustawa z dnia 10 czerwca 1921 r. w przedmiocie utworzenia Państwowego Banku Rolnego.
9. *Zarys historii gospodarstw wiejskiego w Polsce* (1964). Opracowanie zbiorowe, T. II, Warszawa: PWRiL.
10. Ziętara, W. (2015). Społeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między- i powojennym, *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, t. 102, z. 1.